

Tomasz Siemieniec

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
tsiemi@poczta.onet.pl; ORCID: 0000-0002-5835-8908

Janusz M. Czerski, *Apokalipsa Świętego Jana.*

Wstęp i Komentarz. I. Ap 1–3

(Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego
Uniwersytetu Opolskiego 2018). Ss. 202. PLN 18,90.

ISBN 978-83-65860-12-5

Janusz M. Czerski, *Apokalipsa Świętego Jana.*

Wstęp i Komentarz. II. Ap 4–13

(Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego
Uniwersytetu Opolskiego 2019). Ss. 208. PLN 23,42.

ISBN 978-83-65860-22-4

Ostatnia księga Nowego Testamentu nadal cieszy się dużym zainteresowaniem egzegetów, czego dowodem są liczne publikacje zarówno o charakterze monograficznym, jak i komentarze stanowiące swego rodzaju syntezę wieloletnich badań. Wśród tych ostatnich na gruncie światowym należy dostrzec dwa monumentalne, kilkusetstronicowe dzieła autorstwa K. Bergera (2017) oraz U. Vanniego (2018). Ponadto w toku jest praca nad komentarzem w ramach renomowanej serii *Evangelisch-Katholischer Kommentar*. Jak dotąd ukazał się pierwszy tom, obejmujący zagadnienia wstępne oraz omówienie tekstu Ap 1,1-5,14. Autorem tego komentarza jest M. Karrer. Także na gruncie polskim zainteresowanie Apokalipsą św. Jana jest dość duże, czego dowodem są zarówno monografie książkowe (D. Kotecki, P. Podeszwa,

M. Karczewski, T. Siemieniec, J. Nowińska, Ł. Garbacki, S. Witkowski), jak i liczne artykuły (kilkanaście w takich periodykach, jak: *Biblical Annals*, *Verbum Vitae*, *Biblica et Patristica Thoruniensia* – wszystkie indeksowane w bazie Scopus). Nie można tutaj pominąć także wydanego w 2012 roku komentarza autorstwa M. Wojciechowskiego.

W ten nurt wpisuje się również komentarz autorstwa Janusza Czerskiego, którego dwa pierwsze tomy ukazały się na rynku. Postać autora znana jest w środowisku bibliistów polskich. Jest on bowiem autorem licznych publikacji (*Bibliografia biblistyki polskiej* P. Ostańskiego wymienia ich ponad 100), obejmujących m.in. takie pola badawcze, jak Ewangelie synoptyczne i pisma Pawłowe. Badacz znany jest również z zainteresowania metodologią biblijną oraz (wykraczając nieco poza biblistykę) liturgią Kościołów Wschodnich. W dotychczas opublikowanych przez niego pracach brak było opracowań dotyczących Apokalipsy Janowej. Zarówno *Bibliografia* P. Ostańskiego, jak i sam autor w bibliografii załącznikowej w omawianym komentarzu nie wzmiankują żadnej pozycji na ten temat. Jest to trochę zaskakujące, ponieważ w pracy egzegety komentarz jawi się zwykle jako synteza pracy naukowej, znajdującej swój wyraz we wcześniejszych publikacjach (zob. np. komentarz U. Vanniego zwieńczający jego kilkudziesięcioletnie zainteresowanie Apokalipsą). W związku z tym oczywiste jest, że autor musiał posiłkować się literaturą będącą owocem badań innych biblistów, co zresztą sam zaznacza w przedmowie, kiedy pisze: „podejmując się opracowania kolejnego komentarza do Apokalipsy nie zamierzam szukać nowych, oryginalnych interpretacji, lecz raczej przedstawić pewną syntezę na podstawie najnowszych badań i opracowań na temat tej księgi” (t. I, s. 11).

Korpus książki otwiera bibliografia znajdująca się zarówno w tomie pierwszym (s. 13-34), jak i drugim (s. 21-43). Autor uzasadnia to w ten sposób, że między wydaniem tomu pierwszego (2018) i drugiego (2019) „wykaz literatu-

ry został znacznie poszerzony”. Oczywiście można przyjąć takie założenie, wydaje się jednak, że znacznie lepiej byłoby pełną bibliografię umieścić na końcu tomu ostatniego, zbierając w niej wszystkie wykorzystane źródła i opracowania, zwłaszcza że liczba stron bibliografii w obu tomach jest zbliżona. Bibliografię autor podzielił na kilka kategorii: I. Bibliografia ogólna, II. Komentarze, III. Monografie i artykuły. Dodać trzeba, że w kategorii II i III autor zbiorczo potraktował pozycje dotyczące Apokalipsy i innych ksiąg biblijnych. Sądzę, że można było je rozdzielić. Bibliografia, obejmująca (w każdym z tomów) ponad dwadzieścia stron, jest dość obfita i może dla każdego badacza stanowić pewną pomoc we własnej kwerendzie, niemniej jednak zauważyć można w niej sporo mankamentów. Ograniczę się tylko do wskazania ważniejszych nieścisłości. Autor pominął starsze, ale uważane za klasyczne, komentarze takich badaczy, jak E.-B. Allo, W. Bousset, E. Corsini, zaś komentarz R.H. Charlesa w bibliografii się nie pojawia, choć w korpusie pracy jest cytowany (np. t. I, s. 90). Komentarz autorstwa T. Holtza (w serii *Das Neue Testament Deutsch*) wymieniony jest dwa razy (najpierw jako opublikowany w 2008 roku, a potem w 2012 w Göttingen). Wydaje się, że chodzi o tę samą pozycję, edytowaną zresztą przez K.-W. Niebuhra, ponieważ Holtz zmarł w roku 2007. Zbliżony problem dotyczy komentarza E. Lohsego, gdyż w bibliografii najpierw umieszczona została wersja niemiecka, a zaraz potem jej polskie tłumaczenie, a na dodatek w tomie drugim komentarz ten znalazł się także wśród monografii (tak samo jak komentarz A. Satake). Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku E. Schüssler Fiorenzy (*Das Buch der Offenbarung. Vision einer gerechten Welt* oraz *Revelation: Vision of a Just World*). Komentarz autorstwa D.E. Aune’ego składa się z trzech części i każda z nich ma nieco inny tytuł. Nie można zatem mówić o tomie pierwszym, drugim i trzecim, lecz o *Revelation 1-5*; *Revelation 6-16*; *Revelation 17-22*. Niektóre z pozycji umieszczone w kategorii

„Komentarze” w istocie nimi nie są (np. artykuł L. Merino Dieza, monografie J. Ramsay Michaela czy L. Stuckenbrucka – powtórzona potem w dziale „Monografie”). Z drugiej strony niektóre komentarze znalazły się w sekcji monografii (np. G. Ravasi, F. Sieg, A. Tronina). R. Riesner, wymieniony jako autor komentarza w serii *Historisch-theologische Auslegung*, jest w rzeczywistości redaktorem tej serii. Autorem komentarza, którego właściwy tytuł brzmi *Die Offenbarung des Johannes. Kapitel 1-11*, jest G. Maier. W opracowaniach i monografiach zastanawia pominięcie dorobku wielu autorów polskich z ostatnich 20 lat. Jest to tym bardziej zaskakujące, że publikacje te miały miejsce w renomowanych czasopismach (wspomniane *Biblical Annals*, *Verbum Vitae*, *Biblica et Patristica Thoruniensia*) i wydaniach zbiorowych (zwłaszcza w serii *Analecta Biblica Lublinensia*). W przypadku kolejnych tomów tego komentarza należałoby zatem zwrócić większą uwagę na staranność kompozycji bibliografii, komentarze są bowiem dla wielu (zwłaszcza początkujących) badaczy podstawowym źródłem bibliografii w ich własnych poszukiwaniach.

Po bibliografii umieszczony został wykaz skrótów, podzielony również na kategorie (skrótów apokryfów, pism judaistycznych, pism qumrańskich, pisarzy starożytnych, Ojców i pisarzy kościelnych, czasopism, serii, encyklopedii). Zasadniczy tekst komentarza rozpoczyna się od wprowadzenia literackiego i historycznego. Autor omawia tutaj najpierw zachowane rękopisy Apokalipsy (papierusy i kodeksy), przekłady starożytne (t. I, s. 45-48). Kolejnym elementem jest prezentacja budowy księgi. J. Czerny ograniczył się tu do ukazania struktury linearnej, opisując po kolei perykopy tworzące księgę. Moim zdaniem można było tu jeszcze pokusić się o zaprezentowanie innych ujęć struktury dzieła (mimo że oczywiste jest, iż w szczegółowych analizach w komentarzu idzie się zwykle zgodnie z układem perykop), zwłaszcza uwzględniających elementy paralelne (co skutkuje propozycjami koncentrycznej struktury Apokalipsy – piszą na ten

temat m.in. G.K. Beale i Ch.H. Giblin). Dalej następuje omówienie gatunku literackiego księgi. Autor umieszcza dzieło św. Jana na tle apokaliptyki judaistycznej (s. 51-54), zwraca także uwagę na wymiar prorocki dzieła (s. 54-56). Kolejnym elementem jest prezentacja podgatunków literackich, czyli gatunków, jakie można dostrzec w badaniu poszczególnych perykop (s. 56-59). Czerski koncentruje się także na symbolice Apokalipsy (s. 59-65), wyszczególniając różne kategorie symboli (biblijne, geograficzne, kosmiczne, zwierzęce, symbolika kolorów, symbolika liczb). Można tu było jeszcze odwołać się do prac U. Vanniego, który oprócz wymienionej wyżej symboliki, dostrzega ponadto symbolikę kosmiczną i antropologiczną. Następnym etapem jest prezentacja języka i stylu (s. 65-68). Obejmuje ona takie zagadnienia, jak słownictwo Apokalipsy, składnia i styl. Tutaj Czerski zwraca uwagę na semityzmy, mówi także o tzw. biblicyzmach, które – jego zdaniem – świadczą o dużym wpływie Pisma Świętego na autora Apokalipsy. Wśród tych biblicyzmów wymienia np. paralelizmy i powtórzenia, zastępowanie jakiejś nazwy przez rozbudowane powtórzenia, metafory i symbole. Odnosząc się do tego, należy jednak wyrazić pewną wątpliwość, czy nie należałoby i tutaj mówić o wpływie semickiej składni na autora Apokalipsy. Granica między semityzmami a biblicyzmami jest bowiem nieostra – Stary Testament pochodzi przecież ze środowiska semickiego (niezależnie od wpływów ze strony innych kultur, jak np. kultury hellenistycznej). W prezentacji tych zagadnień daje się zauważyć brak dwóch bardzo ważnych pozycji bibliograficznych: G. Mussies, *The Morphology of Koine Greek as used in the Apocalypse of St. John* (Leiden: Brill 1971) oraz D. Mathewson, *Verbal Aspect in the Book of Revelation. The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse* (Leiden – Boston, MA: Brill 2010). Dalej J. Czerski zatrzymuje się nad sprawą jedności literackiej i źródeł Apokalipsy (s. 68-71). Podaje trzy propozycje wyjaśnienia wątpliwości odnośnie do jedności literackiej dzieła. Jeśli chodzi o źródła, wskazuje

na Stary Testament i liturgię Kościoła. Szkoda, że ta część została ujęta bardzo syntetycznie (o wpływie Starego Testamentu jest zaledwie 5 linijek), ponieważ zagadnienie to jest w ostatnim dwudziestoleciu przedmiotem ożywionej dyskusji egzegetów (zob. np. prace S. Moyise'a i G.K. Beale'a). Do zagadnień wstępnych zaliczyć należy także prezentację tego, co powiedziano na temat autorstwa, adresatów i okoliczności napisania księgi (s. 71-79). Odnośnie do autorstwa Apokalipsy Czerski stoi na stanowisku, że mamy do czynienia z inną postacią niż autor Czwartej Ewangelii. Sądzę, że prezentacja na ten temat byłaby pełniejsza, gdyby Czerski uwzględnił bardzo ważną pozycję wybitnego znawcy Apokalipsy – U. Vanniego: *Dal Quarto Vangelo all'Apocalisse. Una comunità cresce nella fede* (Assisi: Cittadella Editrice 2011), ukazującą zwłaszcza powiązania tematyczne między Ewangelią Janową a Apokalipsą. W kwestii czasu napisania księgi Czerski reprezentuje tradycyjne stanowisko, wskazujące na czasy Domicjana. Wzmiankuje także opinie innych autorów, dotyczące późniejszego bądź wcześniejszego czasu napisania. Tutaj warto byłoby odnieść się do hipotezy T. Witulskiego (zaprezentowanej w kilku monografiach i artykułach) na temat bardzo późnego datowania Apokalipsy (na czasy Hadriana). Hipoteza ta wywołała ożywioną dyskusję wśród egzegetów, którzy odnoszą się do niej w najnowszych komentarzach (np. K. Berger, H. Lichtenberger, M. Karrer). Osobno autor komentarza ujmuje sekcję Ap 1–3 (Listy do siedmiu Kościołów), omawiając ich adresatów, gatunek literacki i strukturę, jak również pomniejsze formy literackie w nich się znajdujące. Opolski egzegeta prezentuje także postrzeganie Apokalipsy w kanonie Pisma Świętego, z uwzględnieniem historycznego spojrzenia Kościołów Azji Mniejszej, Kościoła łacińskiego, Kościoła greckiego, starożytnych Kościołów wschodnich i Kościołów protestanckich. Części wstępnej dopełnia przedstawiona pokrótce historia badań nad księgą, ze szczególnym uwzględnieniem różnych nurtów interpretacyjnych (duchowy, eschatolo-

giczny, tradycyjno-historyczny – pod tym pojęciem rozumie odwoływanie się w interpretacji księgi do elementów obecnych w innych starożytnych religiach – historyczny i historyczno-krytyczny). Drugą, nieco obszerniejszą sekcję w części wprowadzającej stanowi prezentacja przewodnich idei teologicznych (s. 90-122). Autor syntetycznie prezentuje następujące tematy: Bóg, Jezus Chrystus, Duch Święty, Kościół, liturgia, eschatologia, pareneza.

Po zaprezentowaniu szeroko rozumianych zagadnień wstępnych Czernski przechodzi do systematycznego wykładu – komentarza. Odbywa się to według stałego trzyczęściowego schematu: zagadnienia historyczno-literackie, komentarz, znaczenie teologiczno-kerygmaticzne. Komentarz ten zajmuje końcową część pierwszego tomu (s. 125-200) oraz większość tomu drugiego (s. 47-208). Oprócz wspomnianych trzech elementów kursorycznego wykładu autor w kilku miejscach podaje jeszcze ekskursy, w których wyjaśnia szczegółowe zagadnienia, np. makaryzmy w Apokalipsie, nikolaici (warto byłoby umieścić informację o tych ekskursach w spisie treści). W swoim dyskursie Czernski odwołuje się najczęściej do literatury niemieckojęzycznej, a zwłaszcza do komentarzy autorstwa U.B. Müllera, H. Giesena, A. Pohla, H. Ritta. Z polskich autorów widać konsultowanie komentarzy A. Jankowskiego i M. Wojciechowskiego. Tutaj warto zauważyć, że poza komentarzami Giesena (z 1997 roku) i Wojciechowskiego (z 2012 roku) pozostałe są już dość wiekowe. Z innych obcojęzycznych komentarzy sporadycznie pojawiają się wzmiankowane prace angielsko- i włoskojęzyczne, co trochę dziwi, ponieważ w opinii wielu egzegetów to w nich można odnaleźć owoce najnowszych badań. Każdy z tomów kończy się krótkim streszczeniem w języku niemieckim. Należy przypuszczać, że podobną konstrukcję będzie mieć kontynuacja komentarza, obejmująca rozdziały 14-22. Warto tutaj dopowiedzieć, że wartość książki zostałaby znacznie podniesiona, gdyby w ostatnim tomie dołączyć indeksy (autorów, miejsc biblijnych i po-

zabiblijnej literatury starożytnej). To znacznie ułatwiłoby orientowanie się w tekście.

Podsumowując niniejsze omówienie, stwierdzić należy, że pomimo wykazanych mankamentów, recenzowany komentarz może być dobrym wprowadzeniem dla np. alumnów seminariów duchownych czy też świeckich studentów podstawowego kursu teologii. Jego lektura może stać się impulsem do sięgnięcia po bardziej specjalistyczną literaturę. Sporą wartość stanowi bibliografia, której spory zasób może znacznie ułatwić poszukiwania tym, którzy planują specjalistyczne badania nad różnymi zagadnieniami w ramach studiów nad Apokalipsą Janową.